

Domingo Agirre

**IOAN-ETORRI BAT
ERROMARA**

Fitxategi hau “liburu-e” bildumako alea da,
liburu elektronikoen irakurgailurako prestatua.

Liburu gehiago eskuratzeko:

<http://armiarma.com/liburu-e>

Iturria: *Ioan-etorri bat Erromara*, Agirre-ko Domingo.
Euskalzale, 1899, XXII-XXXV. zenbakiak.

<http://klasikoak.armiarma.com/>

Egileari buruzko informazioa:

<http://zubitegia.armiarma.com/egileak/00266.htm>

**IOAN-ETORRI BAT
ERROMARA**

BIAJARI BATEN ZIABETXOAK

BERBAURREA

ON ANTONIO ARZAK ETA ON KARMELO ETXEGARAIKOARI

Bada zuek zaree, neure adiskide maiteak, bata, ez neukan gogamena nire buruan ipiñi zeunstana, eta bestea *Euskal-Erria*-n ziabezte oneek argitarateko lekinez esaten deustazuna, errazoizko gauzea da zuen izena errenklera motel iakituri bagako oneen aurretik ipintea; eta baita bere zuen gaiñean iaustea egintza onegaitik etorri leikezan erizmate edo esan mesanak, iñok irakurten badau, zuekaz gaiñera.

Zegaitik ezagututen dot: ezpaditut bere zuentzat bakarrik euskerazko ziabezte oneek eskribiduten, beste euskaldunik ezta izutuko beartxu au irakurten begiak nekatuta, eta geratuko da *Euskal-Erria*-ren orri tartean, gatz da bizitasun bagako lan kaskar danak oi diran gisara. Batzuk esango dabe luzea dala; besteak, laburregia; askok begiratu bere naiko ez deutsa Bizkai-ko izkeran egiña dagolako; onek Erroma-

ko barri ondo jakiñagaitik eta biajari argidotar askoren kondaira ederrak irakurri dituelako; arek nire izkera latz, lotu ta illuna izanik, askaera eta liraiñtasun bagea billatzen dabelako.

Au *Euskal-Erria* euren eskuetan artzen dabeenen artean gertauko da. Eta, gainera, ondo dakizue, adiskideak, zeinbat eta zeinbat aurkituten direan, Larramendi, Astarloa eta Mogel-en sorlekuan jaioak izanagaitik, euskerazko gauzen barririk bage bizi diranak, baserri-tarrentzako bastertua daukeela euren amaren izkuntz maitagarria!

Zuek, bada, izango zaree, nire irakurlariak, eta geien geienez, ete da euskaldun zar iakitun andia eztan irakurtzaleren bat, or edo emen, txokoren baten? Nai izan nai-ez, onezkero neure berbea bete bear dot, eta astera noa esaten zelan egin dodan jira-bira mundu guztiko Katoliko-en buru ta nagositzat ezagututen dogun Erri kondairalera.

Bizi bazara, nire irakurzale zartxua, jarri zaite apal-ondoko sutondoan, biztu egizu pipea eta zeure begiak lauzotuta badaukazuz, lobatxu batek irakurri daizula, gogortxu, sukaldea

manietan dabiltzanak bere entzun daien, bada txoko guztietatik iarraitu zeinke nire ioan-etorri oni zeuen irudipen [*imaginación*] azkar eta zolia-kaz. Eta, zuek, izentauriko adiskideak, gertau zaiteze ordu txar bat eukitera, zuen eskaerearen miñ-ondorerako.

BITORIA-N

Aurtengo Burilla-ren 10ean, gabaren lenengo orduetan, batzartu giñan Bitoria-ko San Bizente-ren elizako *sakristiatsuan*, eleiza onetako abade nagosi On Justo Lopez Arroyabe-koa buru da zuzentzaille genduala, berrogeta amarretik irurogeira lagun, gitxi gorabera; euskaldunak guztiok, gazteak geienak, abadeak asko, zarrak norbaitzuk, berba egiteko nundik eta zelan urtengo genduan biaramonean alkartuak Erromaruntz, eta iakiteko ze ordutan eukiko genduan gure erromeriaren asierako eliz-iaia.

Danen arpegietan poztasun da atsegiñ barrukoaren keriz gozoa agiri zan: bata bestea bein bere ikusi ezeben ienteak amodiozko irribarre leunagaz begiratuten eutseen alkarri; guztiok giñan adiskideak gogamen bardiñak batu genduzalako leku atan; danok geunkan asmo eder bat, fede santu bat geunkan erara; Bizkaian iaunak, gipuzkoatarrak eta Araba-koak nai genduan eldu San Luis Gonzaga-ren obira, bere eriotzako irugarren eunkida arrengotzat arturik, eta an erre-

gutu Eleizea-ren premiñakgaitik; baita bere gura genduan Leon XIII-garrenaren aurrean auzpaztuta, esan, bere biotz estutuaren alaitasunerako, giñala Euskaldunak, katoliko Aita Santua biotzez maite genduanak.

Etorri zan urrengo eguna. Batu giñan barriro San Bizente-n. Eleiz polit onetako arroiña guztiak ikusten ziran orriz, eskutuz eta banderaz apainduak, altara nagosia argiz betea, erdian gertautan egozan iarrilekuetan Bitoria-ko San Luis-en Batzarreko gazteak eta iru Probentzietako erromeri zaleak, Meza santua entzun zan onerazpezez edo deboziñoz, eta *koruan* kanta eztsuak aidatuten zituen bitartean bioliñ eta beste soiñu maitagarri eta leunen laguntzeagaz, indartu ziran sekular danak euren biotzean arturik amodio eta borondate utsa dan laun eta laungoikoa. *[Abadeak esan eben Mezea bakotxak gura eban tokian]*

Komunio donetia amaitu da bereala On Justo Lopez len izentautako abade iaunak egin euskun sentimentuz beterikako berbaldi labor bat. Gomutau eban, lenengo, zer pozkida izango zan guretzat, berak esango eban berbalditxuaren lekuan Apezpiku edo *Obispo* iaunak ekin izan

baleusku berba, eta emon baleusku artzain eta gurasoaren bedeinkaziñoia, gura eban legez; eta gero, arimen zoriontasun eta Ebanjeliuaren garaitzeagaitik sutua, gomendau euskun: «erakusteko gure fedea agirian eskutuan legez, edozein ordutan, toki guztietan, fedearen arerioak aian agiri ta lotsabaga Eleizea-ren kontra lan egiten eben ezkerok; baiña ez gerra zaratan, gure arerioak, baldin, apes egiten eben legez; ezpada eze bake soñuan; bada, zirautsan, danoen oraziño biziaren murmurrada bigunakaz urratu leikez, menturaz, Aita Santuaren kateak, denpora baten tronpeta-otsagaz bakarrik Ieriko-ko murrak iausi ziran antzera».

Fededunak giñan, zorionez, eta fedea ez ukatzeko uztetan urten genduak eleiza atatik.

BITORIA-TIK BARZELONA-RA

Eguerdi-ko amabi ta erdietan Ipar-aldeko burdinbidearen Bitoriako egolekuan ingiratuak gengoan guztiok. lende asko egoan: uri atako San Luis-en Batzarreko buruak guri agur ospetsu bat egitera etorrita, biajarien guraso ta senide batzuek lau milla ta erdi arturapen egiten euren seme eta aideai; adiskideak, ezagunak, ikusnai nun-naikoak; eskuemonga, agurka, iakinnaika; aruntz, onuntz, saltoka, deiez; eta nagusi loka-been irudira, burnibideko erosgoiak ientea arantuten betiko bekoki illun da arruakaz.

Sartu giñan bakoitza bere lekuetan, io eben txiliña, eta txistua, eta *trena* lenengo birtatsi edo putzkadak botetan asi zanean... *biba* Aita Santu Erregea!!! entzun zan diadar garbi, indartsu, luze bat... eta *biba* Bizkaia! *biba* Gipuzkoa! *biba* Araba!... iarraitu eban oiuka gazte ernai batek, arnasa artuagaz Bitorian gelditzen ziranak eta burdietan giñoiazanak eranzuten genduan bitar-

tean, bizi ta otsarekiro, gorputzean oztasun bikan bat sentituten genduala... *bibaaa!!!*

Buruak atera genduzan leiotsuetara. An gel-ditzen ziran Bitoriarrak agurka mokader da txapelakin burnibidetik eta etxeetatik.

Aidean doa *trena* Bitorian gu artzen galdu daben denpora irabazi nai baleu legez... Agur, Arabako zelaidurak! Agur, euskalmendi tinkeak! Agur, ostazuri lerdendun, intxaur arbol goitandi, aritz gogor urtetsu, gaztanburu zabaldun eta baserri zuri politen iaube zaran lur maite kutuna. Etxe ta adiskideak, agur, biran etorri artean.

Ez dedilla iñor meretsitu agurrera onegaitik. Zerbait iazoten da maiteak diranak banakatu-tean, egun batzuetako bada bere, barruko senti-mentu eta gura izatea aida baten agertzeko iñoiz baiño zoliago; ume eta gurasoak gauza guztiz sentigarritzat eukiteko bata besteagandik aldendutea bakarra, naiz da, beste aldetik, gauza atsegiñezkorako banakatu. Atsegin bat bestearen kontra dagonean sortu oi da bien bitartean naigabea daukan bizitzea.— Ez goiaz gu urriñera, baiña biajatzailla batzuk bein bere urten eztaben Euskalerritik... Urgulutsu ta don-

tsura goiaz daruagulako Euskal-erria oso leñar-
giaren menaudia [*representación*] San Luis-en obi-
rako erromerian, esan geinkialako Leon XIII-
garrenaren aurrean gu gerala San Iñazio, San
Prudenzio, Asensio-ko San Martin, Berrio-Otxoa
eta Santo Tomas Espiritu-Santukoaren sorterrian
iaioak; baiña... aiñ ditugu maite or gelditzen
diran

soro, zelai,
baso, txara,
ibai ta errekatxoak!

Mirandan batuko iakuz Deustu-n dagon Ikas-
tegi Nagusi-ko gazteak eta Santander-tar
batzuk. Baita bere ikusten dira urrutitxotik beste
asko bere... O! Au ientez! au barallia! Okozpetik
ia belaunetaraiñoako gerrikuakaz, jaka txiki
estuakiñ, zorroz, ardanonteiz, tresnaz da milla
mordilloz beteta gizonak; andrak burutik okoz-
perako *pañuluakin*, ezin iasorik euren otsara
astunak.— Anaz edo peria oi da Haron da... la,
mutillak, leku egin, estutu...

Ordu erdi baiño geiago galdu dogu Mirandan. Gu garoazan *trenak* daroa Italia-tar ipuikantatzaille aldra andi bat bere. Ni noan burdian, beste aldeko ertz baten, doaz bi, gizon da emakumea, zigarro gozoak erreten aiñ ugari ta itxuran eze esan leike teman dabiltzala; baiña, alan bada, irabazten dau emakumeak.

Errioja-ko lurretatik aurrera goiaz. Leiotxuen ondoan dagozanak ederto pozartuten dira maazti aberats naroi begiraka: ni nabill ezin ipiñian ziabeste oneek neure gomutetako liburutxoan, —aiñ nago estutua— euskeraz, inguruko guztiak gaztelar edo prantzez jardunean dagozan une luze baten. Euskeria, nire liburutxuaren orrietan bakarrik eukiko ete dozu tokia etxera biurtu arte-raiño? Ez, gordeko zaitugu biotzaren erdian bere, gauzarik laztanena zarealako.

Haro! dei egiten dau burdinbideko iarduntza ill batek eta urteten dabe erri onetan biajari askok. Agur, ta ondo bizi: mesede andia ein deuskuzue: zabalago ioango gara...

Illunabarrean eta illunduta itxi ditugu or da emen Logroño, Calahorra, Alfaro...

Zaragozara eldu baiño len gure burdian gagozan aldrakoak asi gara errosario santua esaten. Jira-bira askotan ibilli diranak bere gitxitan ikusiko ebeen gauza atsegingarriagorik, irakurle ipentzaua. Iduritu zaitez gau illunean burdi erreskada luze luzea, idi baltz goiante bat aurretik dabela, eia ta eia izugarri estu lasterrean, solorik solo, erririk erri, zubi-gaiñetik eta mendiazpietatik zear txinpartak boteaz doiala baralla dunbadatsuan, txistu-oiu garrasika... eta burdien barruan, bereganduak, bake gozo gozoan, malso malsoro, Zeruraiño biotzak iasorik, katoliko zintzo eta egiaz diran gazteak erregutzen laungoikoaren Amari, aozko oraziñoiaren otsamar bigun malguagaz euren ibiltokiko zarata dongea estalduten dabeela... Au da, arro ta otzantasuna alkartuak, munduko aurrepena Eleizeagaz anaia-tuta, soberbiaren barruan umiltasuna, fedea iarraikintzaren [1] erraietan. Nork ikusi dau gauza ederragorik?

Zaragozan gagoz. Ezin geinkez ioan Ama Birjiña Metarrikoa ikustera, eleiz kanpotik bada bere, berandu eldu garelako izen andiko erri onetara. Eta ori, gu arrastaka ekarri gaituan idi

baltz edo ziarkia arnasa estuagaz eta izerdi larritan dagola.

Goizeko ordu-batean iarraituten dogu aurre-ra. Eta...

Nire lagunak lotara doaz,
Lotara noa neu bere.

* * *

Esnatzen naz Leridan. Katalunian gara! Kataluniatarrak izan ditue gure irudira Fueroak, guk legez gaur galduak daukez, guk baiño lan geiago egiten dabe biztuteko barriz euren izkera banatia. Gogakidaz [2] begiratzen deutset emengo iende, ibar da mendiai.

«Zorioneko arkaitzak eta
Zorioneko mendia
Orain artean zuek zara izan
Foruen gordelariak;
Zuen goietan beti euskaldun»...

Baiña ez; zergaitik emen

«Lo cor, la llar, la casa, los valls y las montanyas

Y tot y fins lo cel nos parlan catalá».

Eta zeñ ondo egiten daben. A beste onenbeste esan al bageinke euskaldunak egiaz!

Ikusten ditugu Monserrat-ko arkaitz muturrak Manresara eldu baiño pixka bat lenago, eta erri onetako geldi-lekutik baita bere gure erritar San Iñazio egon zan zulo edo lurruspearen sarrera. Ikuste onek ekarri dauskuz gogora umant aren egitada miragarriak, zeintzuen gaiñean berba egin dogun luzaro, eta, onetan, igarri baga eldu gara Barzelona-raiño.

BARZELONAN

Barzelona da Kataluniako lurren erdi-aldera Mediterraneo itxasoaren ertzean iarrita dagoan uri eder, galant, biargille bat, Kataluniaren Burutzat ezagutua, saldu-erostzaille aberatsa, duikin [*industrial*] argia, Españaiko urietatik egokidakoe-na.

Bere sortuerea, gizaldi antxiñakoen laiño-tartean eskutaua, ezta ezagutzen noiz da zelan izan zan.— Bere kondaira da erri guztien kondaira: gaur guda, biar bake, goizean nagusi, arratsaldean morroi, atzera ta aurrera, milla gora-bera izan ditu sortueratik gaur arteraiñoeko eunkida luzeetan.— 874-ko urtean Konde *Wifredo el Velloso* esaten deutesenak egin eban esekigobagea [*independiente*]; XV-garren eunkidan asten dira agintzen erbesteko erregeak; geroago, bere lokabeak [*libertades, inmunidades*] zutiñik eukiteagaitik, gerra askotan nastaua ibilli da...

Gaur dago baketsua, guztiz asia, barritua eta denpora onenetatik bere asko aurrerratuagoa. Daukaz zati bi, zarra bata, bestea urte gitxitik

ona egiña. Alde zarrean ikusten dira, antxiñako uri guztietan legez, kale estuak, billunkiak, arriz txarto jantziak batzuk, denda pobre zikoitz itxurakoak eta eurretan gauza merke-erdi galduak saltzeko, etxe arpegi loi ta umillak, iauregi arri-landuzko eskutudunen aldamenen. Alde barrian dagoz kale luze zuzen argitsuak, etxe andi eder bardiñak, iauregi kostu andikoak, denda ikusgarri aberastasunez beteak, plaza eta boastitz edo ibiltegi aurrenengokoak; erakusten dabela danen artean, zeinbat irabazi daben uri onek denpora batetik onara gauza gaiezkoetan [*materiales*], arimakoetan ainbeste, menturaz, irabazi ezpadau bere.

Eskerrak adiskide on batzuen maitagarritasunari [*D. Luis eta D. Juan Marsans-ek merezi ditue ezin esan dan beste esker, bada Barzelonan sartu nintzanetik urten arteraiño izan dira nire lagun da gidari on eta jakintsuak*] ikusi ditut aida batean uri onek gordeten dituan gauzarik mirezgarri eta oneenak. Sartu-urten bat egin dogu katedral santu edertasunez beterikako andi-goian; begiraka egon gara San Ibo-ren ateari, sarrera barri godoetar egitada gizako apainduaren aurrean (katedral guztia godoeta-

rren gisan egindakoa da) eta dorre leioluzedun panparroiarri. Ikusi doguz Arzedianoa-ren etxe kondairabea, ikasleku guztirako edo nagusia, [universidad] Zerbantes eskribatzaille illezkorra bizi izan zan etxea, Parke izeneko pasea-leku bardinbagea, erromatarren denporako dorre ta arri ezkribidutakoak, Birjaiotzako [renacimiento] murru zatiak, musaga [museo] eta elkargoe [sociedad] batzuk, naiz da gauza guztiak itxi baditut bere, naigabe andiagaz, bear zan beste iaramonik egin baga...

Gero ioan gara Kristobal Kolon-en oroigarri oiñtsu egindakoa (1888-an) ikustera. Oroigarri au Buigas iaunak asmau eta arteztua da: daukaz mugaisi [plataforma] bat, neurtoski [metro] 1 goruntz eta 26 marrerdi edo girau dituana, eta beste iru zati edo gorputz alde.— Lenengoa, arri landuzkoa, gurpill andi baten erara inguruan biribildua, goialdera meetuten duana; ditu goruntz 3,50 neurtoski eta 18 jiran, eta dago apaindua brontzezko iduri mee ondo egiñakaz Kolonen bizitzako gertaerarik andienak aurkeztetan dituala.— Bigarren zatia kurutzearen itxurakoa da eta amar neurtoski daukaz goialdera: guru-

tzearen besoetan dagoz lau etxekoandre, Katalunia, Aragoia, Gastelua eta Leoia probintzien senadien; txokeskietan [*ángulos*] Boil, Santangel, Margarit eta Blanes-ko Ferrer-en irudiak; eta alboetatik beera brontzezko medaillatzarrak Isabel I., Fernando V., A. Juan Flores da Andrés Kabrera, A. Martxena eta Markes de Moya, Martin da Bizente Pinzon-en buruntzakaz. Irugarren zatia beste bien gaiñean dago eta daukaz irozpeko [*zócalo*] andi bat, 40 neurtoski, inguruko metarri luzea, kondien koroe bat onen gaiñean, eta gorago boillos [*esfera*] txukun urreztua, non dagoan Kristobal Kolon-en irudi beñargia.

Oroikarri au egiten gastau ziran milloi bat peseta.

Kanpotik ikustea amaitu ta bereala sartu gara barrutik daukan igotokian [*Eztakit zelan esan leikian euskeraz eurdaldunen berbia ascensor*] koroia egoan lekutik Barzelonari begiratzearren. Giñan nire gidari on biak, beste kalean batu iakuzan erromeri-zale bi eta ni bostgarrengo. Goruntz asi garanean igo-tokiko ateak iregi deuskuez begiratu daigun zelan goiazan gora, eta orduan, erromeri zale batek, gauza bat bestien alboan doia-

nean izaten dan irudiak begitandurik, esan deusku erderaz: *El tubo en donde estamos va bajando*. Eta beste bere lagun piska bat argiangoak erantzun dau: *No hombre, subir porque haremos*, nongoa zan garbiro ezagutzen emoten ebala.

Bein koroera ezkerro ikusleku atatik agiri dan saill andi zabaltsua zoragarrienetakoa da. Alde batetik Barzelona-ko ezin kontau ala teillatu eta beretan argi-zulo kristalezkoak dizdiz egiten eguzkiaren erraiñuakaz; kalien ari luzeak arontz-onontzko jentez eta burdi lasterkariz beteak; danen gaiñetik eleiza eta komentuetako dorreak lurretik zerurontz iasoten diran buru Jaungoikozkoak dirudiela; *Parke*-ko Egunsentia-ren burdi erreztua zaldi sutsuak aidean daroela uste dana eta ekintza edo fabriketako tximini batzuk kee matasa baltzez zikintzen egun argia... Beste aldetik Portua, erri mueta guztietako ontzi desbardiñez iosia eta itxas zabala berezko anditasun bakar eta neurribageagaz... A! Zer gauza eder goitandi ta zoragarria dan au!...— Bai, andia da Barzelona bere edertasunagaitik... bere kondaira, leñargia, aberastasun eta iakindiagai-

tik, duikiñ indartsua daukalako, eskribu ta liburu-
zalea dalako, Kataluniatarren iskuntza gorde ta
aberasten egin dabenagaitik andia dan modura.

Kataluniatarren izkuntza aitatu dot! Guk Eus-
kal-errikoa baiño zenbat geiago landu daben
emengo jenteak! Orain berrogetamar urte berba
bat etzan ezkribiduten Kataluniatar, eta gaur,
iakín dodanez, badira izkuntz onetan eskribiduta
bi eguneroko paper, amabost edo geiago
astean-beingoak eta beste onenbeste amar egu-
netik amarrera, amabostetik amabostera eta
illetik illera-koak, eta guztiak erbestietan argita-
ratzen diranak aiñakoak gitxienez, eta danak
Kataluniatar egiñik. Eta zenbat liburu? Eundak
eta eundak, kondairaleak, bertsoetakoak, bela-
rren ezagurakoak, lur langintzakoak, aski iakin-
dekoak, [filológicas] errelijiozkoak, iritarau edo
politika-ren gañean egiñak: itz iostaldietan saris-
tautako lanakaz bakarrik batzen dira ogetama-
rretik gora. Eta, azkenez, *Atlántida* deritzaion
liburu doagarai, miragarri eta entzuera andikoa
Kataluniatar eskribiduta dago eta oraindik ez
antxiña...

Arratsaldeko seiretan Merzedeko Eleizan euki dogu iai errelijiozko bat. Lenengo kantau da errosario santua eta gero egin dau berbaldia Iesusen Lagundi-ko Aita batek. Esan deusku: «Doetxuak garala santuen, batez bere gaztien Patroi San Luisen autseen aurrean, Eta Aita Santu Leon XIII garrenaren oiñetan belaunikatutera goiazalako. Pozez beterik begiratuko deuskuela Zeruetatik aingeruak eta enbidiaz beterik munduan ainbeste katoliko gugaz etorri naiko leukeenak; eta andia izango dala gure saria, iñoiz baiño biarrago danean, fede-bagakoak euren eskola guzurrezkoak egiazko eskolen kontra ipinten dituenen, agertzen dogulako biziro biotzean gordeta geunkan fede Santuak».

Gero egin deuskuez oarkera batzuk, erromeria-ren gaiñean eta amaitueran mun egin deutsagu erromeri zale guztiok banaka banaka Merzedeko Ama Birjiñaari eskatuagaz laguntasuna gure ibillerarako.

FRANTZIA-TIK ZEAR

Agorraren 14-an

Eguerdiko amabi eta 23 erizpi *minutuetan* prest egoteko esan deuskue Tarragona-tik Barzelona-ra eta Fiantziara-ko burni-arien geldi lekuan, eta emen gagoz pardeltxuak aldame-nean eta ioan-etorriko billeteak eskuan ditugula. Euskaldunak larogeiren bat gara: seireun gitxi gora bera Españatar guziak, Balenzia eta Katalu-niatarrak ugarien, bat edo beste bakarrik Gaztel-errikoak. Izkuntz eta iaskereen desbardiñtasuna-ri begiratu baga (Euskaldun geienak txapel urdi-ñakaz dagoz) arpegian ezagutu leikeala uste dot nor nongoak garean: bakoitzak bere erriko zigi-llua daroagula esan leike. Zer bearleku polita artu neikean oraintxe geldi leku onek daukan laurka bizi ta gozokoa ziabestetuten!... Baiña eztago astirik: deitzen deuskue trenera eta baguaz.

Emen bere trena asten danean San Andres alderontz, *viva España! viva la Virgen! viva el Papa!* diadarrak entzuten dira. Bai, iende ona, bizi beitez; eta ez dedilla bein bere amatau Euskalerra, Ama Birjiña eta Aita Santuarentzat erakusten dozuen seme onen amodioa. Etzaitezee-la izurritu [*contagiar*] sekula zuen alboan, menturaz, gure Ama maitea madarikatu eta Leon XIII-garrena berba loiakaz iraintzen dabenakaz, Bizi bedi Aita Santua! Bizi bedi gure Ama garbi zerutarra!

Erromeri onen buru egiten dabenak papertxu bana emon deuskue oarkeraz beterik biderako eta Erroman zelan ibilli iakin daigun: bakoitza bere ezaguerako papera [*célula personal*] bear dabela; pardel andarik ezin genikiala eruan; Españaiko diruak, *O tempora!*, urrea ezpada, eztabela balio ez Franzia eta ez Italian; bear bearreko *tabakua* baiño ez arren geiago eroateko, bada Dierrietako mugeetan ikusarazte edo errejistro oso estuak izango zirala. Onetan nengoan irakurten, *trena* gelditu iakunean San Miguel eta Billamaya-ko bideerdietan, zer daben eztakigula. Lurreratu gara batzuk. Zer da? bata, zer da?

besteak itauntzen dabee. Ezer ez: uboill [*tubo*] batetik aizeak urteten deutsal *makiña* edo zear-ki arrastariari: apur batean, beste zearki bat etorri artean, itxaron bearra. Iaisten dira biajari danak: bero dago... putzu bat bide ondoan... iende guztia doia edatera. Kataluniatarrak *aigua*, balenziarrak *auguia*, gaztelakuak *agua*, baiña guk ur preskua.

Zaiñ gagozan bitartean arautu gara bizkaitarrak gure nagusitzat datozenakaz Erroman euki bear dogun ostatuaren gaiñean. Gomendiozko *karta* edo eskutitz asko daukaguz; baiña billatu deuskuen etxean gelditu gara gu [*Ez gaur beste iakin bagendu. (Oarkera au zianbeste oneek argitaratean ipinten dot)*].

Etorri iakunean beste *makiña*-ren laguntasuna, bagoaz aurrera...— Gerona-ra eldu garanean iende pillo aundi bat egoan geldi-tokian eta abegi on bat egin deuskue geienak. Eskerrik asko Gerona-tarrak.— Figueras-en ostera txistuka etartzen gaitue. Batzuk oiur egiten dabe, *ifuera!... ifuera!...* kanpora beraz? Eta *libertadea*-ren izenean izango da, e?... *iiFueraa!!* Bai, gizonak, bai; bagoaz; eztaukagu zuekaz egoteko

gogo andirik. Zueri bere eskerrik asko, iende ondo azia, eta gorantziak... *libertadea*-ri.

Port-Bou! Españaiko azkenengo erria. Berandu eldu gara. Gabak zabaldua dauko betiko soineko baltza lur guztiaren gaiñetik. Atzera begiratzten dot: illuntasuna bakarrik dakust: gagozan lekuan argi erreskada batek erakusten daustaz oraindik gure Dierriaren arra batzuek...

Cerbere! Franzia! Erbestetu gara. Emen dagoz mostatxodun gizonak gure pardelak begiratzeko pretauta. Ara... ikusi... ez gara kontrabando zaleak... *Très bien*...

Erdi lotan entzuten dot, Perpignan! La Nouvelle! Narbonne! Beziers! deitzen dabeela; baita iñoiz begiratu bere, leiotxuetao kristalean intxea piskat kenduta geldi-toki batzuei, ixill ta oztasun loguragarrian egozala.

Cette-n gagoz oraiñ: goizeko ordu biak dira, baiña bota eragin deuskuz nagitasunak geure buru eta pardelak beste tren batera [*Paris-tik Lyon da Mediterraneo-rako arira*] aldatu bearrak erri onetan.

Agorraren 15-an

Franziako eguzki goiztarrak bere erraiñu alaiak atera dituan ezkeretik, nator gozoro begiraka, batez bere Tarascon-dik aurrera, emengo zortitzaren [*naturaleza*] aberastasuna. Ikusten dira ibar naroak zabal batzuetan, estuago bereala, beti berdez iantziak; zelaiak bei mamintsuen ianari egiñik; solo ederto landutakoak, andikien baratz orma neurtuz gordeak alort [*fruto*] ugariz beteta: arbolak nun nai orri zabal, estu, andi, txiki, gogor, bigun, mueta guztirakoakaz; intza biribill, polito garautua baratzetako lora apainduetan legez kanpoko landara umill eta bide txindorretako bedartxuen kolkoan, arbola ondo zainduen ostruetan eta elorri edo gisats urruingarrien adarretan bardin bardintsu dindilizka... lurraren gaiñean agiri dan gauza guztia edertu naian maitagarriro.

Dana iuaket gura dodan baiño ariñago. Beti nai neuke neure aurrean euki laurka au. Nire begiak alde guztietara jira-biraka atsedetik ez dauke: gura nituke gorde emengo argi, kolore, lur ta marboilla [*horizonte*] nai dodan beste bidar

ikusteko neure irudesleagaz oraiñ dakustazan gauza dan danak, sentiduteagaitik orain dauka-dan arintasun eta gorputzeko *zarrada* bizitza barri baten antzerakoa.

Trenak eztauka nik legez mirestuterik: *drakaladaka, drakaladaka* egobearkiro aurrera doa beti.

Zortziretako sartu gara Marsellan. Zerbait nai al zenduke iakin, irakurle ipensaua, uri onen gaiñean? Bada beste bide bat billatu bearke dozu nik esango deusudanagaitik. Ordu bi ta erdian gelditu gara emen, baiña naikoa zeregin euki dot neure sabelari emoten eskatuten ebana, eta gorputzeko ugar, zetaka eta traskiltasuna kentzen. Egia da ni ikusmiña nazana, baiña ikuszaleak bere ian ta garbitu bearra izate dabee goseak eta ugarrak amaituko ezpaditu.

Emen berba egin dogu gure nagusi Tortosako *Obispo* iaunagaz eta esan deusku *euskaldunak jatorri onekoak* garala. Zelako atsegiña emon deuskun! Euskaldunak izen ona daukagu oraindik munduan, oraindiño... oraindiño...

Marsellatik urteten dogunean bero andia sentituten da.

Trena gelditzen dan toki guztietan bultza-bultzaka gabilitza danok *zerbeza* edo beste erari preskatzaille batzuek artu nairik. Eta ikustekoak dira guk emoten deusaguzan estu-larriak geldi tokietako dendetan dagozan saltzailleai. Guztiok eskatzen dogu batera; euskeraz batzuk, kataluniatar besteak, gaztelar beste batzuk; eta une batzuetan gelditzen da saltzaillea zer egin ezta-kiala, alderdi guztietara begiraka, berba bat asmau eziñik, zenzunik baga, bizkaitar batek diñoanez. Baiña dana da *miñutu* batzuetan amaitzen dan gauzea. Bakoitzak artzen dau gura dabena apaletik, (eta onetan mesede andia egi-ten iako saltzailleari, zergaitik eskale danai ezin arretau deutsez ondo) itauntzen da zeinbat balio daben eta emoten iako bear dana.

Ordurako entzuten dira deadarrak: *iEn voiture s'il vous plait!*

Tolon-eko portuan dakusguz gerrako ontzi batzuek, aingurak ondoan dituela, geldi geldi, zirgiñik baga itxas urdiñaren gaiñean. Kerik eztaukee, gizon mariñel bat ezta ikusten, burni-bidetik begiratu ta oso baltzak emoten dabee.

Ulolean buituta [hincharse] dagozan bidutzi [mónstruos] illak dirudie...

Cannes, Niza, Mónaco, Monte-Carlo, Menton... agertzen dira gure begien aurrean errikate luze baten gartza loratsuak legez. Lurra dago oso narotsua; gure eskerreko aldetik baratz loraz beterikakoak; ezin esan-ala iauregi, landetxe, *chalet* asmorik burko itsuenekoak ia estaldurik arbola guztirakoen osto tartean. Esku-matik itxasoko olatu bigun makalak *txipli-txaplan* dabilta aitz tarte, arri zee eta ondarrean, gelditzen dala ondar guztia malla bardin politez kiskurra olatuen iostaketa, jira-bira eta zurrunbillotxuakaz. Biajari geienak burdi-leiotsuetan dagoz, eta euren aotik urteten dabe daukeen mirestiaren esan gozoak... itxas ipar emeak, gure esanak eskertuten balitu legez, bigun-bigunkiro gure arpegiak gozarotuten dituan artean. Erara datoz aize *preskuaren* palakatuak [caricias] orain artean euki dogun eguzki kiskalgariaren ondorean.

«Egia, alde guzietan
Toki onak badira...».

ITALIA!

Milla arasu eta zeregin mingatx euki ditugu Vintemille deritzaion Italia-ko lenengo urian, bada emen izan dira barrero pardel ikusi bearrak eta Italiako burni-arietararaldatu premiñak.

Baiña, launari eskerrak, bakoitzak billatu dogu nolabait geure tokitxua eta bagoaz aurrea. Gabeko zortzirak dira eta Italiako lurrari begira nago. Au da Italia, diñot neure artean, au da Italia, biurtzakintzaren [*poesía*] eta au utegien [*artes*] erria, Europako baratz ederra, zeruetatik lurrera jausitako zati bikaiña, ainbeste bidar ames egin dodan Italia bere zero urdiñagaz, bere illargi zuriagaz, bere zulanpoakin [*lagos*] bere gandolakaz, bere izkera bigunagaz, bere kanta eztitsu Euskalerriko zortzikoan antzerakoakaz; au da Italia ainbeste bidar ikusi dodana papere-tan ziamartua orain egiaz eta dan modura neure begien aurrean dakadana.

Eta illargia emen dago iñoiz ikusi eztodan aiñan garbi ta ederra, ez bakarrik maitagarritzen sortitz guztia baita bere gauza onean zeregin-

dua, argi egiten euren lanean emen ikusten diran arrantzale gizajoai etxadi edo familiarentzat ogi zati batzun billa dabiltzazan artean.

Buruillaren 16-an

Gaberdian eldu gara Genova-ra, baiña nik ikusi dodan Genova ezta ziamartetan ikusi izan doguna. Nik eztot ikusi izen andiko uri au eskille-ra mailletan legez ugolkoaren [*golfo*] aurrean iarrita dagoala, nik eztot ikusi iauregi-zar kondaratzurik, eztitut ikusi bere etxe goloreztu iruderrrekoak [*vistasas*]. Nik ikusi dodana... beste edozeiñ erriren gizako geldi-leku arimeari izer esaten ezteutsan bat bakarrik da. Kristobal Kolon-en sorterriko atetan egon eta ezin barrura sartu!

Baiña ezta gertau olakorik Pisa-n. Ia iru orduan gelditu ez gara: iru ordu ondo progoistuak. Eztakit zelako samiña eta negargurea emoten deusteen lenago andi izan diran iende ta gauzak urri, makur eta izereztuak ikustean. Esan leike euren arpegi eta izate guztian darabilela damorri [*melancolía*] triste baiña leiñargi bat,

damorri bat euren artean dabillinari ezarten iakona, biotzik badauka beintzat. Zeiñ irago ete da iñoiz koroia galdu daben errege baten aldamenean errukitasuna sentidu baga?

Pisa-ko kalietan zear niñoiala uri onen antxiñako anditasun eta alizatea gomutaurik, eta oraiñ begiratzean erri txiki baten itxuran dagoa-la isill ta baketsua, euki dot tristura apur bat; baiña pentsau dot maitagarriagoa dala oraiñ umill dagoanean bere alizate andienez baiño; bada altsutasuna eta arrokeria alkarren ondoan ibiltzen dira geienez.

Arrada baten iatzi gara lagun batzuk *tren*-eko gelditokian egozan manurga edo kotxietan Katedral-eko plazara (*Piazza del Duomo*) nun dagozan uri onetako gauzarik ikusgarrienak: katedrala. Dorre okerra (*Campanile*) Batiolekua eta Kanpo santua. Katedrala iasoten da mee, lerdin eta lirainkiro plazia-ren erdi-erdian. Bizanzio-Grezia eta Erromatarren egintza moduak nartaurik dago egiña, marmol baltz eta zuria biñakidautta [*combidados*]; arpegi edo aurea guztiz da ederra eta sarrerako ate nagusia, brontzeskua, Maria Santiaren bizitzako gertaerak oso apain-

dua. Barruan kanpoan baizen ederra da: bost otoigope [naves] daukaz eleiz jira guztian balkoidi eder andigoitia: altara danetan dagoz santuen irudi ondo egiñak, pintura, otailu [escultura] eta zizelan gizonik andienenak.

Eleizatik urten da bereala sartu gara Batiolekuan: au da egintza bat katedraletik banakatua dagoana, biribilla, arri piñez egindakoa. Bere erdian dago marmol zurizko aska andi bat, bertan sartuta batietakoa, eta albo batean sermoileku edo pulpito bikaiñ bat Nicolas Pisa-kok egiña. Dauka gautera Batioleku onek uztatzin [bóveda] bat mireztiturik itxi gaituana: ara zergaitik. Erakustzailleak ixildu gaitu danok eta asi da geldi geldi, malla mallaka deadar neurtu batzuk egiten... eta an goialdean sortu da, biarzunagaz, soiñu bat aiñ gozo, aiñ leun, aiñ gora bera polit, aiñ naste eder eta atsegingarria eze, guztiok gelditu gara arritukurik gora begira zeruko aingeru aldraren bat ikusi bear ete genduan ustean gure gaiñeon... eta azkenengo oiartzuntxoak mee... meekiro... amaitu diranean... danok bat batera eskatu deusagu erakustzailleari egin daizala

barrero lengo deadar maillak bigarrenaak euki daigun atsegin lenengokoa.

Batialekutik ioan gara Kanposantura. Zer nai-bagea! Utsagiri [*patio*] triste atan dagozan taillu, obi, iskirotallu [*inscripción*], arruztai eta *pintura* zintzo gosartariak... eta nai zan beste denpora euki ez ikusteko! Juan de Pisa, Giotto, Andrés Orcagna, Benozzo Gozzoli-ren egintzarik amaituenak gure aurrean eta begirune aideko bat baiño ezin egin!

Kanposantutik urtenda beste begirune bat egin deusat Dorre-okerra-ri. Batzuk gora ioan dira: nik eztot astirik izan. A! Iñoiz al badot etorriko naz astiroago Pisa-ra eta orduan ikusiko dodaz obeto emengo oroikarriak. Iaungoikoak nai izan daiala. *Trenera* orain.

Gu erabili gaituan manurgaria [*cochero*] legezkoak badira Pisatar guztiak, Pisako iendeak ezta-be Pisa merezi. Beste batzuk aiña eta anbat geiagoan arautu gara Uriko jirabira egiteagaitik; alan emon bere deusagu; baiña oraindiño gei-go kendu nai euskun, ezagaturik arrotzak giñala. Eskerrak an ebillen erri-zaintzaille bati...

Beste gauza ziabesgarri baga egun onen illu-
nabarrean ikusi dogu Erroma.

ERROMA-N

SAN PEDRO-KO ELEIZEA.— BATIKANOA

Erroman sartzen dan biajari baten pentsamentua, eta askozaz geiago biajari au bada *katolikoa* da Batikano deritzaion eliz goitandi, aberats, munduan dagonik andiena ikustea. Eta ez bere andiedertasunagaitik bakarrik eroana, ezpada eze an dagolako gure Erljio santuaren sustraia, Eleiza santuaren lenengo arria, Iesu-Kristoren Ordeazko beneragarriaren bizilekua, kristiñau danen guraso maitea. Da biotzak deitzen deuskulako gure Aitagana. Nor da guraso baten errira eldu ezkerro, gurasoari agur maitasunezko bat lenengo egiten ezteutsana edo besterik ezin bada, bere osasunagaitik itauntzen eztabena?

Ori izan da beintzat nire aurrenengo irudidea, Aita Santua ikusi ezpadot bere. Iagi orduko sartu naz manurgatxu batean. *Alla Chiesa di Santo Pietro* esan deusgat gidariari. Igarri baga, uste

baño lenago, gauza bati eta besteari begira, aurkitu naz San Pedro-ko Plazan. Gelditu naz piska batean begiraka plazeari eta jiran egozan arroin [*columna*] eta tailluai: zar itxuria artu deustet, ez deuste egiñ uste neban aiña mugidalda. Igo ditut Eleiz aurreko eskillera mailla zabalak; sartu naz eleiz barruan iakinnaidan; begiratu dot bat-batean alde guztietara; aurreratu naz sentikorra erdi erdiraño... eta an marmolezko metarri sendoakaz beteikita [*sustentar*], lurrean dagon boillerdik andienaren azpian, San Pedro eta San Pablo *Apostoluen* auts aurrean umill belaunikaturik, erregutu dot apur batean biziro Aita Santu Leon XIII garrenagaitik, laungoikoak librau deian bere presondegi gaiztakiñetik.

Neure oraziñotxua amaitu dodanean asi naz alderdi guztietara begira barriro, bost otoigope zabaletan jiraka, gelditzen nazala izuturik metarri, altara, pintura, taillu, oroikarri bakoitzaren aurrean; begiraka gora, bera, alboetara, lurreko arri nabartxo egindako ziamarrei, boillerdireztuari, gauza bakoitzaren atalei, Eleiza guztiak daukan andientziari [*majestad*] nire begiak neketan eta biotza artega daukadala, ezin adi-

tuan nabillela zelan dagozan baturik ainbeste marmol, zillar, urre ta arri piñ.

Naskidatuta gelditu naz lenengo begirunean, eta orregaitik neure zentzun argira etorri nazanean asi naz ostera dana obeto eta manerauro *[ordenadamente]* ikusteko asmoetan.

Iarri naz ate-ondoan. Askotan irakurri izan dot lenengo begirunean eztala igarten Eleiz onen anditasun guztia: alan dirudi. Toki onetatik ikusten dana esan leike eztala gauza arrigarria. Baiña nire buru gaiñeko urtaitziña goi dago; bai, guztiz goian: eta zabala da; bai, oso zabala: luzea, egiaz luze: ederra, eztot ederragorik ikusi. Emen alboan daukadazan metarriak andi ta sendoak dira ezin geiagoan; eztaukat dudarik: metarri batetik bestera pauso asko dago; asko benetan: metarri gaiñ eta txokeskietan dagozan santuen tailluak ondo amaituak dagoz; baita. Eta bost otoigope daukaz olakoak, 88 metarri bardiñak, altara asko ikusgarriak, eztakit zenbat oroi-karri gaikeran egiñak, eta an ikusten dodan iende-ari txiki deritxot, eta... bai, bai, andia da, ederra da eleiza au; baiña añ dago ondo neurtua dana... Egin daigun beste jiratxu bat. Ai; ene!

Orain ezagutzen dot obeto andiedertasuna, nekatur nago, baiña ez gogaitua. Goazen osterara, egin daidan beste jirabira...

Zeiñek esan ikusi dodan edertasun ugari gutxiak! Ezin neike. Bakarrik ziabestetuko dot egonazala bigarrenen begira boillerdien azpian bedeinkatzen Migel Anjel-en izena; Klemente XIII-garrenari egindako oroigarriaren aurrean, siñistu eziñik tailluaren beian dagozan leoiak arrizkoak dirala eta bildur antzean ikutzeko, eta beondastuten [*contemplando*] brontzezko altarnausia, non aidatuten dabeen San Pedro-ren sillea edo iarrilekua, Berninik apaindua, lau Eleizako gurasok. (San Atanasio, San Juan Krisostomo, San Ambrosio eta San Agustin dirala uste dot). Iakiñ egizu, irakurlea, Erroman, San Pedroren eleizan billatuko dabela ekidari [*arquitecto*] eta mane zaleak zer ikusi eta zer ikasi asko; biajari iaungoikozkoak gauza donekarriak ugari; baiña ni ez nazala duiñ ainbeste edertasunen barririk ondo emoteko.

Templo goitandi au betik ikusi ta igon dot boillerdiko galeri bietara obeto urretik ikusteagaitik bertan dagozan arri nabartxuakaz egiñiko zia-

marrak eta eleizan egoan iendeari goitik begiratzearren. Bildurtzekoa da balkoi aretatik bera begiratzea, ikusgarria andik ikusita eleizan dabilen iendeak dauken itxurea...

Kanpoko-aldeetik boillerdiaren goien goienera igon dot gero. Andik ikusi dot neure gustora Erroma dana. Etxeak zirudien euren Nagusiaren deira millaka-millaka batuta egozan gerralariak; esan zeikean Nagusia zala Batikanoa eta beste eleizak nagusi beragokoak, laungoikoaren etxeak zireala, Selgas-ek esan eban moduan gizonen etxeen buru ta zuzenlari. Egiaz, munduan bizi garean bitartean gerralariak izan biar dogu [*Militia est vita hominis super terram*] eta, zeñ izango da gure gidari ohea Eleiza santea baiño?

Zer goratua nagon, niñoan, goiante onen buru gaiñean! Mendean daukadaz etxe ta iende guztiak iñoren laguntasunagaz igoten daben gizon txikitxuen antzera. Baiña ez naz ni andia-goia nagoan lekuan nagolako eta ezta iñoren sorbaldetan dabiltzanak bere, uste izan arren euren burua besteena baiño geiago dala, nik orain uste dodan legez San Pedroko plazan dagozan guztiak nanoak direala. Baiña, zetara iatorkidaz

olako pentsamentuak? *Velay*, esaten ei dabe Gaztelanian.

Ordua da ta iatsi daidazan 138 neurtoskiak *[Au irakurri dot ala etxonpetik kurutzera daguan goiendea]* eta noian bazkaitara. Sei ordu igaro ditut Batikanoan... *Al Campo Marzio, Hôtel Sopranzi*.

Bazkalondoan urten dot bigarreanean Batikano, lauregietara. An igaro dot arratsalde on bat gozarokiro. Plazako gauzak bere obeto oartu ditut. Benetan da andi San Pedro-ko plazea. Galeri bi okertuak bata bestearen aurrez aurre baiña urriñ, eztakit zenbat metarri ioniko arrakaz *[del orden jónico]*, eta gaiñean tailu andiak... eta zarrak. Plazearen erdian beste metarri 140 neurtoski goruntz dituana aurrean, eskillera mailla zabal batzun gaiñean, elizpe andi bat arroin sendoakaz; onen gaiñean balkoi eder luzea eta tailu geiago oraindik, eleizara sartzeko bost ate zabaltxuak, bat bakarrik iragita. Au da plazan oartu dodana.

Eleizperaiño sartu barik artzen da eskerretaruntz lauregietara igoteko. Atean billatu ditut lauregi eta Aita Santuaren zaintzaileak, zuzen, mena, alabardeak eskuetan dituela iantzi pinta-

nuakaz; (ori-gorri-baltzak biñakidauta) txapelak daukez batzuk luma bategaz, kosketaldi galtzaiduzkoak beste batzuk.

Lenengo ikustamena *Sixtoren elitxoka* [Capilla Sixtina] edo kapillara egin dot. An egozan ingeles gizon ta emakuma batzuk iarrilekuetan erdi etzanik, betaurreak eskuan zituela, gora eta alderdietako ormetara begira. larri naz neu bere eta ioan iataz *Asken erabagia-ri* [juicio final] eta beste Migel Anjelen gai askori begira ordu bete ta geiago. Zer egia dan pintura au! Gizonaren gorputzeko atalak zeñ ondo ezagutuak agertzen diran! Zeñ soma andia ziamartzan! Zer gaikera Migel Anjel-ena, zer gaikera! [habilidad].

Sixtoren kapillatik *Errafaelen Ganbaretara* noiala pentsetan ioanaz zelako indarra eta erakderda daukan maneak, gizon andien egingtzeak. Or egon gara, pentsetan neban, alkarren ondoan ingelesak, beste eztakit nungoak eta ni, Euskalerriko semea, danok gauza bateri begiraka mireztiturik, batzuk mena, besteak esan bearren esan bearrez ia lertuan. Egun batzuk barru nik erabiliko dot Migel Anjel-en izena neure mendi-tartean, eta bardin egingo dabe

orreek Ingalatierra edo beste errietan. Zabalduko litzateke bada laster Buonaroti-ren izena alderdi guztietan, ondo zabaldua ezpalego. Eta au, zenbat bidar gertauko zan onezkero!

Ganbaretan dagoz, mundu guztiak dakian legez, *Sakramentuen egarkia [disputa], Parnasoa, San Leon Atila gelditzen Erromako atetan, Bolse-nako miraria, Konstantinoren gudua* eta beste gai asko Urbinoko semeari daukan izen andia emon deutseenak.

Pinturen Musagan billatu ditut ainbeste bidar izentautako *launaren Bestiruditzea [La Transfiguración del Señor] Madonna di Foligno* ondo entzuna, *Ama Birjiñearen Koroiera*, etcétera, etc. Erra-faelenak, eta baita bere Dominikinok egindako *San Jeronimoren askenengo Komuniñoia*, goizean, San Pedro-n aiñ ederto arriakaz erabeste-tuta ikusi dodana.

Nik eztot izer esango egintza maisuar oneen gaiñean. Ainbeste esan da! Ainbeste eskribatu da! Eta gaiñera, ni zeñ naz?

Musaga onetako pinturak antxiñakoak dira geienak, baiña danak balio andikoak: barrien artean deitzen deust begirunera *Viena-ko irabas-*

kida-k [La conquista de Viena]. Poloniatarrak Leon XIII-garrenari eskeiñia da. Iakintsuak diñoe utsaldi andiak daukazala: izango da, baiña, nire iritxiz, ezta nonnaikoa egintza au. E? Zer esan dot?... Nagoan ixillik.

Eztakit zerk nakarren ostera Batikanora, lau-regietara, beste Erromak daukazan ikuskizunak geroko itxirik. Ez naz bakarra: beste erromerizale asko dakustaz gora-bera, batera eta bestera, emengo eskillera maila zabaletan. Ez naz bakarra, baiña bakarrik nabill eta neure gizara, onezkero ezagutuko zenduan, irakurlea. Beti dabill nigaz lagun bat, baiña ez beti bat: bakoitzak bere *gustoko* gauzak daukaz eta nik neureak: bakoitzak bere ekidaraua [*método*] eta nik neurea. Orregaitik banakatuten gara.

Zelan etorri ez Batikanora emengo ikusgarriak bein bere amaituten ezpadira? Esan daiela au egia ezpada *Tilau Musagako galerietan* dabil-tzanak. *Galeri* oneek erri bat dira edo arrizko iendedi andi bat, Españaiko biajari batek esan eban legez [*D. Pedro A. de Alarcón. De Madrid á Nápoles, t. II*].

Emen bai *artista* ikasinaikoak daukala zer ikasi! Zeinbat gizon, zeinbat emakume, zeinbat

animali, zeinbat buru, zeinbat zati, zelako itxura-koak, zelako esagerleak.— Egiaz, Greziatarrak ondo artikasi eben gizonaren gorputza!— Eta zeinbat obi antziñako, zeinbat ontzi, zeinbat izki-rotailu nork daki nongoak! Amaika gauza eder badago!... Aurrera, ezin geinkez geratu danei begira.

Azkeneko itxi dot gauzarik ederrenetako bat. Oraindik oso gazte nintzala egoten nintzan pintatzailleen ikasleku modestitxu batean, *Laokoonte-ren aldra* paperetan ziamartuari eta lurragaz egindakoari begira. Emen daukat orain marmolezkoa, lenengokoa, greziatarren atsaparretatik urten eban modura. Bein bere ikusi ezto-dala esan leike, ain mugidalda barria egiten deust. Guztiz erakidara eta nik ezin esan neikean legez dagolako emen ipiñiko dot Alarkon-ek aldra onegaitik diñoana: «¡Oh prodigio! No basta conocerlo, como lo conoce todo el mundo, por el vaciado, por el grabado, por la fotografía. Acontece con estas obras maestras que, después de serle á uno familiares por las muchas y excelentes copias de ellas que hay en todos los grandes museos de Europa, todavía cree verlas por pri-

mera vez cuando examina el original. ¡Y es que ni el vaciado ni la copia tendrán nunca la morbilidad del Páros ó del Carrara, modelado por aquellos magos del arte y bruñido por miles de años! Quien no haya visto estos modelos insuperables, asombro de generaciones de artistas, no sabrá jamás hasta qué punto puede animarse la piedra bajo la mano del escultor, ni cómo una forma precisa y dura adquiere el indeciso contorno de la carne y la suave vaguedad del movimiento... Ved, si no, á *Laokoonte*: vedlo pugnar con las serpientes que lo ahogan, y ahogan al par á sus hijos; ved la infinita angustia del rostro del padre; ved sus atléticos esfuerzos, sus miembros crispados, su desesperada actitud, y decid si aquello es materia inerte; si aquella boca no se queja; si aquellos brazos no luchan; si aquellos ojos no lloran lágrimas de sangre!».

Ori da, benetan.

Noiz amaitzen dira *galeri* oneek? Oraindik ikusteko daukadaz *Ejipto-ko Musaga* eta *Liburutegia*.

Liburutegian gordeten dira 25.000 baño eskuskribu eta geiago ezagutzen diran izkera

guztietakoak, eta 30.000 liburu moldizkirauak, eta gaiñera eztaikit zeinbat pintura, medailla, tailu, guzurrezko iaungoikotxo... Alakoak dira tokiak! Sala batek milla oin daukaz luze. Esan leike alde batetik bestera goiazanean beste erri batera goiazala. Oso nago nekatua.

Aita Santu Leon XIII-garrenari urrezko ezteguen erakaien eskiñitako gauzak begiraka nabillera billatu dot euskerazko liburu bat Euskalerriko berba neurtzaille anaiak biraldua. Pozkida andi bat artu dot ainbeste moduko izkereen ondoan, Erroman, Batikanoan, neure euskera billatzeagaz.

Ejiptoko Musaga bete beterik dago gauza onkarrizkoz eta aberatsez, egokaira Faraonen erriko kondaira ikasi izan nai ezkeron.

Errazoiagaz esan giñaike katolikuok guzurra dala *Erljio* santuaren etsaiak diñoena, au da, Eleiza santea dagola argiaren eta iarraikintziaren kontra. Emen daukagu kristiñau katolikuen erdian Aita Santuen bizilekua; birtaratu [recorrer] daizala edozeiñek bertako sala ta galeri luzeak, antxiñako egintza zarrez, manez eta izkirazko aberastasunez beteak, eta fede onekoa bada,

esan bearko dau: guzurra da Eleiza argi eta aurrekuntza egiazkoen etsaia dala; Eleizak maite, gorde eta bedeinkatzen ditu iakindeak, *letrak* eta maneak; Batikanoa da iakindeen, letreen eta maneen gordeleku maitagarria.

**ELEIZ FESTA SAN LUIS-EN
ONOREAN.—
ERROMA BARRIA.— IZKIRA JAIA.—
ESKUSKRIBUZKO LIBURUA.**

Ikusmiñsamarra nazalako leku askotan ibilli banaz eta, askaturik neure miñgaiñ zerbait luzia, barritxukeria ganorabagakoan iardun badeutzut bere, gogoan daukat, irakurlea, eta zuk bere eukiko dozu geien geienez etorri nazala Erromara San Luis-en eunkida ospatutera, obi aurrean belaunikatu eta erregutzera Eleizagaitik, Leon XIII-garrenagaitik eta neure aparteko premiagaitik.

Ez naz aztu. Ni San Luis-egaz aztutia, ainbeste zor deutzadazala, izango litzake eskergabetsun neurribagea, eta, beste edozer gauza banaz

bere, eskergabea ez nazala uste dot: gauzarik txarrenak bere zati onenbat izaten oi dau. Goizean goitzo, bakarrik edo lagunen bategaz, zelan gertetan zan, ioaten izanaz San Iñazio-ren eleizara (*Chiesa del Gesù* uste dot esaten deutzela Erroman). Denpora askoan zai egon da bada bere, iritxi dot San Luis-en gorputzaren gainean dagon altaran Meza santua esatea bi bidar [beste bi bidar esan dot neure iaioteguneko Santiaren gorputz gaineko altaran]. Eta erregutu dot mezatan, meza-aurrean eta ondorean. Zelan? Zeru goietan bakarrik eranzun leikee zelakua izan zan nire eskari indarbagea, Gertau deikiola launaren iargoi [trono] aurrera eldutea San Luis maitatuaren bitartez.

Ni aztu ezpanaz gitxiago aztu leikezan gure erromeriko gidariak zer erakaitik [causa, motivo] etorri giñan Erromara. Erabagi eben, illaren 20-an, San Iñazioren eleizan, eukitea eleiz-iaia. Eta alan, egun onetako goizeko zortziretan, Tortosa-ko Apezpiku iauna asi zan meza santua esaten San Luis-en illobi gainean. Errromeri-zale guztiok eta beste Erroman bizi diran espaiñatar asko belaunikatuta gengoan altara aurrean, Zerua-

rriaren *[lapislázuli; onetariko arri urdiñ izartsuagaz dagoz estalduta San Luis-en azurrak]* ziar ikusi nairik barruan Luis santuaren gorputza, bere birtuteen likurt gozoak usaintzen bagenduzan legez, auzpez eta erreguka lurrean Zeruetan dontsu ta zorioneko izateagaitik betikotasun amaibagean. Danok geunkan andinai neurribageko bat: San Luis-en antzera zerutar izateko andinaia. Komuniñoirako sasoia etorri zanean jira zan gore aldera Apezpiku iauna eta egin eban itzaldi labur bat esaten euskula: ainbeste atsekabe eta eruankizun euki genduzan ezkerro Erromaraiñoiko ibillera luzean, gaistoen irribarre burlaskoari beste irribarre errukior bategaz eranzun geuntzan ezkerroan, igaroteko beti indartsu, sendo ta biziro gure fede santuan. Beriala, beste sermoitxu bat egin euskun abade iaun batek komuniñoirako gertagarritzat, eta banan banan, abiau ziran erromeri zale sekular danak iaun eta laungoikoa deboziñoi andiagaz artzen euren bularretan *[abadiak ordurako esan genduzan mesak]* eta sendoturik zerutarren ianari bedeinkatuagaz urten genduan eleizatik, eskerrak emon da gero.

Artsaldean, barrero San Iñazion, launa agirian zala, euki genduan *Trisajio* esaten deutesen deboziñoia. Ai! Nik eztakit zer neukan artsalde orretan. laungoikoa diadarka bedeinkatuteko premia sartu iatan, erraietatik ziar etorkidan koruko soinuua, iragita nenguan eta samurtua, arimako arizpirik [*fibra*] bigunenak aidian neukazan. Zeiñ gozoro ziñuan korutik Balenziatar *tenoreak* [*kantatzaille guztiak ziran españatarrak*]; *Santo, Santo, Santo, Señor Dios de los ejércitos; llenos están los cielos y la tierra de vuestra gloria*: eta, zein gogorik! eranzuten genduan guztiok eleiza bete-betean: *Santo, Santo, Santo... etc.* Oiñaze andi bat artu dot amaitu danean, luzaroago nai neban iraun zeiala, ez nintzan aspertuko ni beingoan: gogo geiago einda geratu nintzan, eztia aotik kendu eustela uste neban.

Iarraituan asi zan sermoia. Sermoilaria zan Lorkako Erretoria, beretitza [*texto*] *Laudate Dominum in sanctis ejus, laudate eum in firmamento virtutis ejus* [*Pslm. 150, 1.*]... Baziarduan gogor, su ta gar, erakusten iñoiz baiño geiago bedeinkatu bear genduala laungoikoa bere santuetan. Sarritan, ziñoan, gizona gomutetan ezpada bere, zeru

urdinak eta lur loratsuak erakusten eutzala bedeinkatu bearra... eta ni, bitartean, sermoilariari ainbeste arreta emon baga, neure belarrietan gelditu iatan soiñuaren durundia kendu eziñik, *berez nengoan kantetan ixill-ixilltxo:*

*llenos estan los cielos y la tierra
de vuestra gloria.*

Gero igo eban sermoitegira abade iaun batek eta irakurri euskun paper bat, nun ipinten zirean zelako bainandeakaz [*condiciones*] emoten genduan San Luis-en altararako zillarrezko kandela-zai andi eder besoaskodun bat. Gomendau euskun gaiñera ez geiala *biba* diadadarrik egin Aita Santuak, andik egun bira, gure aurrian esango eban Meza-bitartean edo lenago: gorde geiala atsegin ori azkeneko ikustamenerako.

Onegaz amaitu zan eleiz-iaia, eta urten genduan San Iñaziotik.

Egun onetan ospatuten eben italiatar Aita Santuaren etsaiak *Porta Pia* iregi ebeneko oroipena, urten ebelako mende *uztarrizkotik*. Orregaitik, bada, esan iakun ona izango zala illunaba-

rrerako bakotxa bere ostatuan egotea, ez zedilla gertau errinaikuen narrikatasun zitalak gu trope-
liatea... *libertadiaren* izenean. Baiña kalietan zer
ebillen ikusteko gogoia neukan, ez neukan iñork
ezer egingo eustan ardurarik baketsu ibilli ezke-
ro, oi dodan legez, eta lagun bati esan neutzan:
—loango algara *Korso* alderontz? —Goazen,
eranzun eustan. Batu neban neure manteoa
eskerreko besoan, eta baniñoian lagunagaz,
aopean kantetan belarronduan iosita gelditu
iatan soñua; *santo, santo, sant...* ito deustanean
estarran neure kantua beste musika ospetsu
barallidun batek, gure urretik *txin, txin, tan taba-
ran, tan tabaran, bon, bon* eiuala, diadar, garra-
xi, ulua luziakaz lagundua. Gaurko festaren ager-
zaliak izango dira, pentsau genduan. Asi giñan
begiraka; antxe urrian zan, beste kalean, inguru-
koren baten, baiña ez genduan ezer ikusi.

Askartu genduan pausua *Korson* edo *Via
Nazionale*-n zerbait ikusiko gendualakoan, baiña
ez egoan esateko gauzarik. Beti legez, gisa eta
mueta guztietako ientea ebillen boasti edo
paseuan; gudarik egin bagako gudari [*militares*]
batzuek iai andietako iantzirik onenakaz, eizta-

riak [cazadores] esaten deutzenak kapela zabal batetik lepoan bera luma pillo andi bat ebela; emakume gazteak edergarri panparroi askogaz beteta, alogereko manurgaetan, gora ta bera kalean euren buru utsak erakutsi nairik. Plaza batzuetan egozan musika ioten, guztien etxiak [edificios públicos] argituak, naikoa urriru, *suertez* bere.

Erromak gau onetan eukan itxurea zan edozein irugarren *klaseko* Urik iaiegunetan daukana. Ez geiago eta ez gitxiago. Gaurko Erroma ezta elduten, zer diñot! ezta urreratu bere zati barrian, nire iritxiz, orain Europako Dierri batzuen buru diran Uri eginbarriko batzuetara, eta uste dot eztaukala bearrik bere. Naikoa dau kristandade guztiaren Erdiyo [centro] eta Nagusi izatea, Aita Santuen uria: asko dau bere barruan eukitea ainbeste gauza eta leku kristaudentzako donekarriak, ainbeste oroikarri eta ekida mundu guztian bardiñik ez daukenak ainbeste deseigo [ruinas] kondairar beti ikustamenduak izango diranak mane eta gauzaon zaleakgandik.

Aita Santuak bere olan pentsau bear izan dabe. Oroikarri askotan ikusi ditut murru euki-

tzailleak eta beste lan batzuk Aita Santuen aginduz egiñak iausi ez daitezzen ekida zarrak; baiña oraiñ, Umberto-ren alboko agintariak beste iritzi batekoak izango dira Erroma barritu naian dabiltzanean beste edozeiñ erri legez, kentzen deuseela bere iatorrizko izate zarraren zigillua.

Badauke zeregiña Umberto-ren adiskideak erria eta erritarrak barristetan. Bada emen, esanak esan, Aita Santua da lenengoa, beragana datoz mundu guztitik, beragaitik bizi dira ienteak, eta bera ezpalitz *au juntzan*. Alegiña egiten dabe Batikanoaren etsaiak Aitasantutarren izen onaren kontra; ori bai: eztago eguneroko paperak irakurtea baiño. Edonun ikusten dira eleizgizonen kontra eta batez bere Kristordea-ren kontra euren itxura barregarriro kale eskina eta plazetan erakusten daben paperak; ikusi dot, irribarrez, españatar erromeri zaleak zelan ziamartu gaituen bere: danok lodi, danok zatar, danok sur luze eta legatz baten antzeko auakaz; (Zeñ polit eta txistetsuak diran gure etsaiak!) irakurri ditut zuri, gorri, baltz, mueta guztietako paperak *Voce della Verità*-tik *Il Diritto*-raño, eta, esan neike zerbait Erroma barriagaitik...! Batez

bere *Il Diritto*-k daukan berbete modua, gure Erromako sarrera ipinten dabenean, irakurgarria da, eta eranzungarria... barregarria ezpalitz.

Illaren 22-ko gauan, *Ballestra*-rena esaten deutesen iauregi baten euki dogu izkira-iai bat [*gaztelaniaz fiesta edo velada literaria*]. lente andia giñan festa onetan eta prestau euskuen lekua estutxua. Alan bada, ate ondolik eta zutiñik nengoala, alderdi guztietatik estutua eta izerditan egosten, erdi entzun nituan itzaldi batzuk eta itz-neurtuetan San Luisentzat esaten zituen alabantzak. Deustu-ko ikasle batzuenak onak izan bear izan dabe. Itzaldietatik onenetakoak iruditu iatazan Erromako zaldun batek erderaz irakurri ebana eta azkenean franziskotar praille A. Panaderok egin dabena, azkatua, garbia, ondo esana, sutua. Euskaldun bik alkarregaz egin eben euskeraz berbaldi bat, eta danok kantau dogu *San Iñazioren martxa*.

Azkenez San Luisen onorean itxi dogu San Iñazioren eleizan eskuskribuz geuk, beterikako liburu bat. Nik eskari labur au bakarrik ipiñi dot, euskeraz:

«Luis Santua! Zaindu naizu neure lurreko pausu guztietan eta lagundu eidazu eriotzako ordu larrian».

Eskari onen azpian, besterik бага, nire lagun batzuek ipiñi ditue euren izenak nireagaz batera.

Bai, lagun gaizala San Luisek, launaren bai-menagaz.

AITA SANTUA!

Katoliko batentzat Erromarren gomuteak, Erromaren izenak bakarrik dakar burura aitatu ez arren, an, lainu tartean, ondo ondoan, gauza guztien azkena legez, beste izen maite bat, beste gomuta eder bat: Aita Santuarena. Erromako edozer gauzaren gaiñean berba egin danean, naiz da Aita Santuagaz zer ikusirik euki ez, nire irudesleak [*imaginación*] beti ikusi izan dau, erri onetako izate guztiak baiño gorago, odeiak lurraren gaiñean dagozan gisara, izate andi mirarizko maitagarri bat, erdi-lurrekoa erdi-zerutarra, gauza danak bere mendean daukazana laungoiko Egillearen izenean.

Niri beti gertau iatana beste danai gertau izango iakoela deitzat. Orregaitik, ziartu nagola uste dot esatean eztagola emen, Españaiko erro-meri zale guztietan, bat bakarrik, Erromara etor-teko pentsamentua artu eban unean bertan gogoratu ez ebanik Leon XIII garrenaren irudia, poztu etzanik bereala Kristordea ikusi bear eba-lako bere begiakaz; ziartu nagola deitzot esa-tean pentsamentu onegaz indartu giñala danok ibillera luzerako, eta gure biotzaren erdian ordu-rik dontsuenentzat daukagula Aita Santua, Pedroren ondorengoa, Zeruetako giltzak bere eskuan daukazan Kristordea ikusteko ordu bedeinkatua.

Ezagun dogu danok arpegi ta ibilleretan. Batikano-ko iauregian gagoz erromeri zaleok eta beste españaatar uri onetan bizi diranak, dauka-guzan iantzirik onenakaz, barruko atsegiña arpe-gian agiri iakula, pairezagaz [*con la impaciencia*] urduriturik.

Egun andia guretzat gaurkoa. Zortziretan esango dau Mezea Aita Santuak gure aurrean *Duke sala* [*sala ducal*] edo tarbean, amabietan

etartuko gaitu eskumunerako *Sala Klementina* esaten deuten gela.

Sartu gaitue Mezea entzun biar dogun lekura, eta zain gagoz geroago ta urduriago. Sala onen erdian dakuzguz lerden gordelariak, alabardak besoa dituela; euren agintari bat gora ta bera dabill alderdi guztietara begiraka. Mezatarako gertu ein daben altarea guztiz da polita: seda gorrizko dosel bat gainean, brontzezko kurutze bat eta sei kandela altaran, etzinkai [*reclinatorio*] bat aurrean eta beste bat ebanjelioko aldean ikusten dira... Oraintxe datoz korura Sixtoren Kapillako kantariak.

Pazienziarik-eza geroago eta geiagora doa gudan. *Emendik ikusiko da obeto, ortik etorriko da, andik urtengo dau*, diñoe nun-nai. —Emen dator!... Lenengo sartzen dira gordelariak, gero zaldun sekular batzuk, gero Obispo edo Kardena-lak (eztaikit ziartu zer diran) eta azkenez ikusten da ate zuloan, santu bat nitxoan legez, irudi gozo bat zuri zuria, megopearra [*espiritual*] irribarrerik maitagarrienagaz bedeinkatuten errespetoz beterik belauniko iarri dan iente guztia: Leon XIII-garrena da. Begiak gara guztiok Aita Santua-

ren mugidarik txikienak ikusteko, mutik ezta entzuten, arnasa otsik bere ez dantzut, arpegi askotatik bera malko gozo ugariak ikusten dira lurreraíño.

Altara aurrera etorrita erregua egin dau Aita Santuak, ipiñi deutsez Mezatarako iantzi bedein-katuak, Meza santua asten da eta koruan Sixto-ren kapilleak musika soiñurik eztitsuenak kante-tan ditu.

O zer laurka! Betor ona luma iakitun urrezko liraiñ bat eta agertu bei itzik eder ta egokienakaz laurka miragarri au. Belauniko nagon lekutik kana batzuk aurrerago daukat laungoiko Altsua-ren Ordeazkoa bera Sakrifiziorik ikaragarriena ospatuten; kantua dantzut gozotsua ta garbia, bigun ta leuna batzuetan, sendo ta orroetsua bestetan, baiña beti zoragarri ta ondo neurtua maisu iakitunaren eskuagaz; nire inguruan milla arima samurtuak gozoko negarretan dagoz; zeruko zorientasunaren apurren bat daukagula emen esan leike...

Amaitu da Mezea eta urten dogu salatik. Neure biotza eztot iñoiz samurrago euki, eztakit konortean egon banaz barruan egon nazan arte

guztian, eztakit arnasarik artu badot Leon XIII-garrenaren iantzi zuria urten daben atetik barreira sartu dan artean. Artu daidan arnasa orain: atsedean bat emon daiodan neure arimeari.

Amabietako ordua zan izentaua Aita Santuaren ikustamen eta eskumunerako. Asko lenago gagoz zan danok.

Sala Klementina-ra sartzeko agindu deuskue-nean, nok gelditu gu? Alperrik zalako atean egozan gordelariak deitzen euskuen *piano, piano*; zarrak eta gazteak egudunak giñala uste zan eta bakoitzari iruditu iakon lekurik onenak artu ditugu aida batean.

Amabi amabietan agertu da eskusilla baten, aidean, len ikusi dogun irudi zuri maitagarria. Goizean eleizari zor geuntzan errespetoak gorde eragin deuskun otsare [*entusiasmo*] maitasunezkoak urratu ditu bere lokarriak, Aita Santua ikusteagaz batera urten deusku arima arimatik bularretan geunkan indar guztiagaz oso berezko dea-darrak: *Biba Aita Santu erregea! Biba Leon XIII-garrena!*

Deadar onek iraun dau durunditsua A.S. tronura eldu dan artean. Orduan isildu gaitue

nekez, aurreratu da Tortosa-ko Obispo iauna eta irakurri dau itzaldi bat gure izenean, esanaz Aita Santuari zelako españatarrak giñan gu eta zer dan España oraindik; eranzun deutsa Obispo edo Kardenal batek [*Leon XIII-garrena oso egoan nekatua aurreragoko egunetako prantzesen ikustamenakaz, eta orregaitik, osagillearen aginduz, itxi eban berak itzaldia esatea*] latin ederrean iazoten ebala españatarren fedea: gero asi da eskumuna bana banaka.

Bearleku luzea da Leon XIII-garrenak gure menekioagaitik [*obsequio*] beregan artu dabena eta bitartean asi gara euskaldunok San Iñazoren martxea kantetan. Eztakit zer iritxiko iakon kanta au Aita Santuari, baiña bai españatar euskaldunak eztiran batzuei, bada kantetan gagozala eldu iako nire lagun bati kataluniatar andre bat eta esan deutsa gaztelaniaz: —*¿Ha visto usted estos franeeses? —¿Cuáles, señora? —Estos que cantan en francés en la recepción española. —Pero, señora, si somos bascongados y cantamos en bascuence. —Bascuence?... ¡ah!...* Eta alboko bati esan ei deutsa: *Es que cantan bascuence.*

Bitartean baeiuazan belaunikatzen eta eskua munegiten erromeri zaleak, eta ikusten genduan Aita Santuak danentzat eukala itz gozoren batzuk. Noizbaitean eldu iat niri bere Aita Santuagana ioateko txanda. Bai, iarri naz belauniko Aita Santuaren oiñetan, berba egin dot Aita Santuagaz, Aita Santuaren, zeruko giltzak daukazanaren eskua euki dot neure buru gaiñean, Aita Santuaren esku leun, otz ta azursua euki dot neure esku artean, neure eskua estutu dau Aita Santuak! O nire bizitzako unerik dontsuena, etzaitut aztuko!

Guztiz zoriondua urten dot Batikanotik ia ordu bi ta erdietan esaten eztakit zeinbat garrenean: *Biba* Aita Santu erregea!

BESUBIOA, POMPEIA, NAPOLIS

Amaitu ditugu Erroman geunkazan zeregiñik nagusienak. Erregutu dogu San Luisen illoi aurrean, ikusi dogu Aita Santua: gauza bi, guretzat zorion andi bi izan diranak.

Orain jira aidako bat egin bear dot Napoles aldera. Nire borondatea egin al baneike beste leku askotara ioango nitzateke, baiña eztago danetarako denporarik. Ostatuko lagunetatik ezin izan dot irabazi bat baiño besterik *biaje* onetarako: beste lagun on bi batu iakuz gero. Laurok gagoz burnibidearen gelditokiko sala baten: españatarrik ezta geiago. Gabeko amaikak dira, otz egiten dau; or da emen, txoko guztietan, gizon langilleak eta baita emakume batzuk bere lo dagoz neurdiñ zorro zarren gaiñean, edo partelen batzuk burkotzat arturik; biajari geienak traskillak, malmutzak eta motxaille itxurakoak deritzataz, neure logureak argiak diran baiño illunagoak dirala idoro eragiten deust...

Billendeak artzen gagozala esan deusat lagun bati: —*Gu bakarrik izango gara españatarretatik*. Eta —*Ez*, eranzun dau alboan gizon batek Kataluniako semeen mintzoeran, *emen gara beste batzuk*. Alan zan egiaz, etxadi osoagaz egoan erantzun eban gizona, danok poztu gara olango leketan oi dan gizan eta sartu gara alkarregaz manurga batean. Berbeta aldi bat egin dogu deadarka, bata bestea ondo aitu eziñik, *trenaren* zarateak estaltzen ebalako gure esana, baiña nekatuak gagoz eta lotarako asmoetan asi gara.

Begiak eregi ditut gerotxuago, egoera on bat ezin billatuta. Manurga onetako argi motelak erakusten dau laurka polit bat: nor dago goruntz begira, aoa zabalik, azkenengo zigarroaren mutur edo *punta* esku adorebagean daukala: nor buru ta beso ondo estaldurik, korkoitz baten irudian txokorrian okertuta: nor, iarri-lekuaren erdian, bere burua gora ta bera, aurrera ta atzera darakillela, norbaitegaz daukan izketan *baietzka baietzka* balego legez: nortzuk bata bestearen gaiñean buruak okerkeran ipiñita zer-

baiti bultzaka dagozala uste da... Baiña lo egin daidan al badot, bada loaren bearra daukat.

Goizeko lenengo orduetatik entzun dot erdi lotan *biolin* soiñua. Pentzau dot biajari goiztar *umore* onekoren bat dala. Geroago eta urrerago entzuten neban zoiñua baiña ez dot iaramonik egiñ zoiñularia gure manurgan sartu dan artean. Esnatu gaitu oso guztiok, io ditu eta kantau ditu *napolitana* tristetzu batzuk, barre pixkat eragiñaz... eta barria kendu deusku azkenean txapela erantzita ipiñi deuskunean aurrean ezkerako plartetsu bat. Biolindunak urten dabenean sartu iaku ostera beste bat eta beste onenbeste egin dau. Emengo oiturea izan bear dau manurgarik manurga zoiñua io ta eskean ibiltea. Ezta txarto: nor bere etxetik Napoleseraiño, edo nai dan lekura arte ioan ta bidean batu *biajerako* edo geitxuago zoiñua ioaz: ezta txarto. Goizeko zortziretan eldu gara Napolesera. Geldilekuan billatu ditugu españatar bi geiago, gu ekarri gaituan treneko basterren baten etorri diranak. Balladolid-ko ikasle gazte bi dira. Alkarregaz iolas pixkat egin da bereala erabagi dogu Napoles-en oraiñ sartu baga iarraitutea Pompeiaraiño eta andik

igotea lenengo Besubiora sei adiskideok. (Kataluniatarrak emen gelditzen dira).

Alan bada, *minutu* batzuk geroago urteten daben tren baten sartu gara seiok, ta bagoaz. Agertzen da eskerretara, entzute andiko baia, zabala, urdiña, ontziz betea; agertzen dira millaka etxeak, aizetik daukezan mendiak bultzaka bultzaka itsas ertzeraiño ekarri eta an batu balitu legez ustai erdi baten itxuran; agertzen da aurrean Besubio mendia, erraietan gordeten daben ekirtza edo *fabrikaren* bateko kee baltza tontorretik gorantz erakusten dabela. Urdiñ ederra dauka zeruak, argi indartsua eguzkiak, arpegi alaia daukagu *trenean* goiazan guztiok...

Baiña itxi daigun Napoles geroko. Ia eldu gara Pompeiako deseigoetara [*ruinas*]... Bertan gagoz.

Pompeian iatzi gareanean urten dauskue bidera mutiltxu batzuk paper banagaz, bakoitzak ostatu baten barri emoten. Iru edo lau etxe barri ikusten dira biajarientzat egiñak, eta beste gauzarik ezta agiri. Sartu gara lenengo billatu degunean, eta zerbait iaten dogun bitartean agindu deutzagu iabiari gertau daizala iru zaldi Besubio-

ra igo daigun iru lagunek, bada beste irurak Pompeian gelditzen dira, mendian gora igoteko kemen baga. Gosalduta beingoan iarri gara zaldi gaiñean bi ikasleak, ni eta gidaria, ta beste mutill koskor bat atzetik saltaka dogula, zigor bategaz zaldiak erabilteko, urten dogu mendiruntz. Lenengo bidalde zabala beingoan igaro dogu, gero sartu gara bide estuaguetatik gorantz, mendi barrenean dagozan erritxuetatik ziar. Ezin leiteke sinistu barren onetako lurraren narotasuna. Biziro ta indartsu iasoten dira arbola mueta asko alortez bete beteak; batez bere mastiak ikusgarriak dagoz, gizonen buruak baiño mats mordo andiagoak dakustaz, ale bakoitza gaztaiñ ale bat aiñakoa badauke. Mats onegaz egiten ei da *Lachrima Christi* esaten deutesen edaria.

Atzera gelditzen dira or beian etxiak, arbolak, mastiak... geroago ta urriagoak [*escaso*] dira landara berdiak, lurak autz baltzaren *kolorea* dauka, aldatzean gora geure zaldi zar azurtsuak ezin eroanik nekatu gara, beroak erre bear gaitu. Atsedeen bat egin dogu oraindik bidean billatu dogun etxetxu batean, edan dabe gidariak eta mutill koskorrak *botella* bat Besubioko ardao *alla*

nostra salute, igoz dogu zelantzik ondar bal-
tzian gora Besubioko suak artutako arri pilla itxu-
ra gaiztokoan artetik, eta eldu gara azkenean
izerdi bitzetan *Stazione* esaten deitzen tokira.
Eman iatzi gara zaldietatik, bada aiaz dago pika
emendik gallurrera eze aurtzak bere ezin leikee
igon. Oinez bada bere igongo dogu. Laguntza
barik, makilla *puntadun* banagaz, soindoiña [*sota-
na*] gerrian sorkituta, aupa mutilak! goara onez-
kero arnasa dagoan artean... Or iarri, eman
etziñ, arnasarik ezin artuta, izerdi ta [...] *garban-
tzo* alia aiazkoakaz, eguzkirik beroenaren
azpian, lur goriaren gaitzean, *txirrist* eta *larrapast...*
gallurrean gagoz. Asko aurretatu gara
zulo aldera, entzuten da barruko murmurrada
bildurgarri bat, oiaz ipinten ditugun tokian
keiak urtetan dau, arpegira iatorkuz *azufre* usain
gogor andi bategaz aidean dabilzazen ondar
baltz edo auts apurrak. Goazen aurrerago...

Puaa!! Peril onetik iges egin dogu. Aize bola-
da batek keetan estaldu gaitu, ta une batean, ia
siñiztu dot nik beintzat ito bearra. Goazen inper-
nu zulo onetatik urrutira. Dana da keia, dana da
baltza, dana berotasuna, dana da itzala; gauza

alai bat ezta agiri: bakarrik emoten deust barre-
guria lagunena arpegia ikusteak; afrikatarrak
dirudie: olan egongo naz neu bere. Goazen
beruntz.

latsi gara *stazionera* aida batean, erdi bilin-
bolaka, oiñetakoetan libra biña ondar ta arrikos-
kor ditugula, artu ditugu zaldiak, eta Pompeian
gagoz ia iruretan ziabeste oneek ipinten.

Gorputzak garbitu doguzanean ioan gara
Pompeiako deseigo edo *errestoak* ikusteta. Sar-
tzen da *Porta-Marina* deritzaion atetik... pausu
batzuk aurrerago ikusten da eskerretara musaga
txiki bat, erri onen gaiñean egoan auts edo lurra
kentzean billatu diran gauzakaz: etxeetako tres-
nak, ontziak, ogi ikatz biurtuak, garia, alortak,
gizon ta emakumeen gorputzak auts egiñik,
baiña euren itxura guztia ondo gordeten dabee-
la; emakumien urrezko apainduriak, mallatu ta
baltzituak batzuk, garbiak eta egin ziran moduan
beste batzuk... Barruzko *tristetasuna* sartzen
dabe gauza oneek. Kale onetan gora igon da
billatzen dira beste kaleen ariak, denpora atako
burdi edo manurgak egin zituen utsuneak ondo
ezagun dirala kaleetako arri latzean. Teillaturik

eztauke etxeak, marmolezkoak dira asko, atariak arri koskorraz egindako ziamarrak daukez, barruan ikusten dira laungoiko guzurrezkoen talluak eta pintura zikin asko.— Lenago ainbeste baralli egoan erri onetan isiltasuna bakarrik dago. Iñor ezta agiri uri guztian ingeles biajari bi baiño besterik... *Quomodo sedet sola civitas plena popula [Lament. de Jerem. Cap. I. v. 1.]... A!* Zelan dagoan bakar ta tristea lenago iente alaiz beteta egoan uri au. Emen dagoz laungoiko guzurrezkoen altarak, emen dagoz iostaketarako lekuak, emen dagoz kaleak isiltasun negarrian, emen dagoz pekatu naskagarrietako etxeak, baiña iendeak, nun dira?... *Gelditu ziran kanpoan etzinda gaztea eta zarra... il zenduzan (Jauna) zure aserreko egunean: eritu zenduzan eta etzenduan euki errukirik [Id. Cap. II. v. 21.] O Pompeia! Zure Igarlak ikusi zituen zuretzat gauza guzurrezko eta burbulloak [necias] eta ez eutsuezan agertu zure gaiztakeriak penitentziara biurtu zañaitez*an [Id. Cap. II. v. 14.]...

laungoikoaren zigorra ikusten da emen. Lenago Pentapolis-ko uriak ondatu ziran antzera (esan giñaike bildur baga) amaitu zan Pompeia

bere dongatasunagaitik. Dudarik eztaukat ikusi dodana ikusi ezkeru.

Ilunabarra da. Eguzkiaren azkenengo erraiñu erdi illak biraltzen dabe lurrera bere amaierako argi apur misteriozkoa... Uri errukarri onen gor-delariak gogoratzen deuskue atea itxiteko sasoia dala ta arimea eziñ esandako damorritz beteta dogula, bagoaz Napolesera eroango gaituan trenera. Zerk dakarkigu gure arpegietan agiri dan tristetasun au?

Illunabarrak... toki onek... gure arima nekatuak?

Lo gozo baten bidez indarturik iagi nas Napoles-en. Iaungoikoak laguntzen deusku. Gaur da San Jenaroren odol legorra urtuten dan egunetik bat. Oetik iagi ta laster ioan gara katedralera mirari au ikusteko asmoan, eta ikusi dogu, bai, geure begiakaz ikusi dogu miraria! Eleizan sartu garanian entzun ditugu deadar, txilio edo garra-xi batzuk, erdi erregu, erdi negarrak: ioan gara zarata bakanti [*particular*] au entzuten zan tokira, epistola aldeko kapilla batera, eta ara zer egoan: altara nausian Obispo iaun bat eskuetan kristalezko ontzixu bategaz eta abade batzuk alboe-

tan; kapilla dana erriko ientez bete betea esan dodan erregu muetan. (Gero esan deuskue miraria egiteko erregutzen ebeela). Igarri deuskue-nean arrotzak garana eroan gaitue, maitero, gordelari batzuk, altariaren eskillera malletaraiño, an iarri gara belauniko beste kanpotar batzuekaz batean... eta laster, geuk ikusi dogu odol legorra zelan busti dan! Orduan asi da ientea negarrez eta kantetan *Te Deum laudamus*, eta Obispoak, aurreraturik gugana, jirabiratu dau ontzixua, odol urtua obeto ikusi daigun argi egin dau abade batek, mun egin deusagu santuaren odolari errespetorik andienagaz, eta atzeratu gara beste ienteak ikusi ta mun egin eian.

Bedeinkatua izan dedilla gure laungoikoa, bada ikusi eragin deust mirari bat, bere Eleiza Santaren iaungoikotasunezko *señale* santu bat.

Mirari au ikusi ezkerro begiratu bat egin deusagu katedralari. Eleiz oso ederra da, aberastason andiak daukaz, geienak San Jenaro-ren kapillan bertan: Dominikino eta Ribera-ren pinturak, sidarrezko altarak... eta beste gauza geigo. Katedral onen aurralde guztia, kanpoko aldetik, barriztetan dagoz, eta *aldamioaren* erdian, ol

andi baten dago eskribiduta: *Il restauro de la facciata del Duomo e opera de la carita cittadina*. Esagun da emen bere erriak lagunduko ezpaleu zer izango litzatekian eleizakaz.

Astirik eztogu izango Birjilio-ren illoi lekua ikusteko eta ezta Españaiko errege ziranen iaurregia bere, baiña nai neuke ikustau Borbontarren Musaga, gaur *Museo Nazionale* deritzaiona. Ara guaz...

Napolesen nai litzateke bizi iru bat astean, eta egunero ikusi musaga au, zelanbait iakiteko zer dagoan etxe andi onen barruan. Pintura antxinakoak, tallu maisuenak; Pompeiako auts tartetik ekarritako etxe-ontzi, tresna, gorputz, azur, ule, paper erretako ondo konponduak; emakumeen belarri, beso ta paparreko edergarriak, nik dakit zer ez? Burua bero ta nastua atera dot eta baita nire lagunak bere, diñoenez. Iru bat astean ikusi ezkerro dinodan gixan... launak, ez ete nas etorriko astiroago Italira?

Musagatik urten da, kale batean bilatzen dogu iente pilla andi bat zerbait inguratuten dabela. Zer ete dago?... Urreratu nas, begiratu dot, eta, zer uste dozue erdian egoala? *Bombo*

zar bat, *kornetin* mallatu bat eta brontzesko plater batzuk ioten iru gizon. Zer soiñua, Italiarako, Napoleserako! Eta alan bere ientea begira! Egia izango da *orratik* erria erri dala mundu guztian.

Beste kale bat ikusi dot alderdi bateko etxeetatik bestekoetara milla paper ori gorri ondo birtebakikoz [*recortados*] apaindua luzera guztian. Kale atako iaia zan eta birteratu [*recorrer*] dot alde batetik bestera gauza barriren bat billatu naian, baiña ez dot gauza esangarririk arkitu: kalearen luzeerako ertz bietan gauza zaltzailleak, batez bere lorak eta alort edo frutak madari ta matsetatik asi ta gastaña errietaraiño; beste kaleetako gaztetegi alaia ugaritsuago, beerri ientea, begi askar baltz ederretakoa, zerbait gure Andaluziako-en irudikoa. Eztago soñorik eta dantzarik. Zer mingarria emengo dantza mueta bat ikusi eziña!

Eragin deutsalagu manurgariari kale onenetatik kai aldera jira bat. O gauza ederra! Ikusi dodanik zerurik urdiñenaren azpian itxaso anai, geldi ta leuna isill ta umilla dago begiak iritxi leikean aurralde guztian; kaian zirkiñik bage dakustaz eun ontzi laungoikoak badaki nundik norakoak; leorrian millaka burdiak eta askozaz

geiago gizonak ontzien bete-utzituan zereginduta; katién *arradak*, burdien *trinki-trankak*, gizonen oiua, latigoen blastadak; an, or ta emen milla ots, zarata, baralli ta deadar gortugarriak. Laurka dontsu au ikustera poz pozik batu balira legez, zenbat etxe, iauregi nagusi ta aberats itxurakoetatik asi ta pobreenetara itxas aurre onetan inguratuak. Eta, an dago keinatzaillea [*amenazador*], Besubioko mendi tontorrean, emengo gauza guztiai begira, keezko arbola illun madarikatua...

Baiña, zeñ gogoratzen da emen Besubioaren keinakaz? Zeru eder onen azpian, burdi mandoak eurak lorez apainduta dagozan toki onetan, arnasa artzean bertan sartzen bada alaitasuna; zolitasun, ibillaskar ta txoro deadar artean nai ta nai ez ukerituk [*contagiar*] geldituko balitzateke edozeñ? Ara, neu bere odolberritua nagoala deitzat, mugidalde askarraguetakoa... Atzotik gaurko egunera, zer bitartea!

BAIÑA BIOTZAK DIO ZOAZ EUSKAL-ERRIRA

Gomutagarria da Erroma, goitandiak bere eleizak, ikusgarriak bere musagak: alaia da Napoles, biziak bere ienteak eta urdiña ta zabal bere baia; ikusgarria da Besubioa, gogoangarriak Pompeiako kale bakarrak; ederrak dira Italiako lur, soro, masti ta zelai aurtiak; mendiak, arkaitzak eta zerua; baiña biotzaren erdian utzune andi bat daukat, gogo ta esperantza bat bistuten iat: Italia ezta Euskal-erria ta Italiak bere ondasun, ikusgarri eder eta lurreko iantzi aberats zoragarri onakaz ezin leike bete euskaldun baten biotza. An, urrutian, Españako ipar aldean dago gure erria, mendi berdeen artean etxe zuriak gordeten dituana. Erri atako ienteak, euskaldunak ikusteko ta eurai emen ikusi ditudan gauzak esateko gogoia daukat; erri arek bateko dau nire biotza, bada, aiñ ditut maite lur atan gelditu ziran

soro, zelai,

baso, txara
ibai ta errekatxoak!

Etorri nas, irakurle ipentzaua, ta esan dautsuz ondo edo txarto nire mugidalda ta pentsamentuak; sinisten dot, asieran esan neban gisan, euskaldunik etzala itsutuko ziabeste onek irakurten, baiña, alan bere, zeñek kenduko deust biotzetik Euskal-erriagaitik daukadan maitetasuna?

Amaitzera noa ipuin bategaz. Bilboko Barrenkalian bizi ei zan atso batek maite eban mutil gazte eder bat. Esagaturik mutillak atsuaren maitetasuna, esan ei eutsan:

—Zergaitik maitatzen nausu, nik begiratu bere ezin badeutsut?

Eta atsuak:

—Badakit, badakit, eranzun eieban; baiña zeñek kenduko deust biotzetik nire maitasuna, zuk maitatu ez arren nik maitatzen bazaitut?

Atsuak ziñoana diñotzat nik bere Euskal-erriari.

AGIRRE-KO DOMINGO-K
Zumaya, 1892